

ידיעות חדשות לתולדות היהודים בפולין במאות הי"ב–הי"ג

Author(s): ישראל מ' תא-שמע

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ט (תשמ"ט), נד, חוברת ב (תשמ"ט), pp. 205-208

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70036106>

Accessed: 04/12/2011 12:06

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

ידיעות חדשות לתולדות היהודים בפולין במאות הי"ב-הי"ג

מאת ישראל מ' תא-שמע

בעקבות מאמרי 'לתולדות היהודים בפולין במאות הי"ב-הי"ג',¹ נחשף חומר ספרותי נוסף על העניין הנידון, המוסיף ידיעות חדשות לתולדות היהודים בפולין במאות הי"ב-הי"ג.

בכתב יד פאריס, כ"ח 166, מצוי חיבור קטן, בן ארבעה עמודים, שעניינו: פירוש להלכות שחיטה לרמב"ם.² בסוף החיבור מובא נספח: 'בדיקות של רבינו משה פלייר זצ"ל' (עמ' 107-109). דומה שחכם זה זהה עם הרב משה פולר, שבו ובידיעות על אודותיו דנתי במאמרי. בעת כתיבת המאמר חיפשתי הרבה בכרסות המכון לתצלומי כתבי היד העבריים שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, אחר הזכרתו האפשרית של חכם זה בשיבושים שונים, אולם צורת שיבוש זו – פלייר – לא עלתה ברעיוני. ואכן, בדיקת החיבור מאשרת את הזיהוי, ואף למעלה מכך. בחיבור קצר זה מזכיר המחבר את רבי משה תקו ('ויש ממעכין אותה [=הסירכא] ביד וכן היה הרב משה תטון! עושה'); את הרב נחמן ב"ר יעקב ממגדבורג ('וכן הנהיג הר' יעקב ב"ר נחמן במגדבורג' [בעניין סירכות הריאה]; 'מעשה שנמצא בועא בחידוד חתוכי דאונא והתיר החכם ר' יעקב ב"ר נחמן ואמר...'); את 'מהר"ר יחזקאל' ('ושמעתי מפי מהר"ר יחזקאל שאם נדבקו שני קרומי הריאה...'); את רבי יצחק ('וכן אמר ר' יצחק לא שמענו לרבותינו איסור בזה...'), וכן את רבי אליעזר מביהם ('וכן שמעתי שהיה רבי אליעזר מביהם מתיר...'). חכמים אלה שייכים כולם לקבוצת החכמים הנזכרת במאמרי בהקשר לפולין ולחכמיה. הווה אומר: זה משה האיש ציטט, במסגרת של ארבעה עמודים בלבד, קבוצה גדולה למדי של חכמים בני המקום, הזמן והחוג, כפי שנמנו והוסדרו במאמרי הנ"ל; ואולי הוא אף שוחח עמהם בפועל. יש בעדות זו ראייה של ממש לכיוון שהתווינו באותו מאמר. יתר על כן, מלבד קבוצת חכמים זו (וקצת בעלי התוספות הראשונים שקדמוהו), אין המחבר מזכיר שום אדם אחר מלבד: 'אני הכותב מקובל ממורי הר' שבתי זצ"ל... כי אמר לי בשם הרב ר' אושעיא מטרנאן ז"ל שהוכיח מלשון הר' שבתי שאמר כסדרן כשירה...'. וכבר במאמרי הראשון

1 ציון, נג (תשמ"ח), עמ' 347-369.

2 תודתי נתונה לרעי ותלמיד, מר שמחה עמנואל, שחיבור זה נתלקט אל כליו במסגרת עבודתו לתואר השלישי בנושא 'ספרים עבריים אבודים מתקופת בעלי התוספות' (החוג לתלמוד, האוניברסיטה העברית, בהדרכתו), והוא הפנה את תשומת לבי לידיעה בנושא דידן.

נקבע קשר מסורת זה בין הרב משה פולר לבין הרב ישעיה די טראני – ובסוגיה זו עצמה! – על פי מקור אחר.³ וכך, אגב דרכנו נתברר עוד, שהמתווך ביניהם היה הרב שבתי, תלמידו של הרי"ד, הידוע לנו גם הוא מעדויות ישירות בנות הזמן,⁴ ויש לשער איפוא, שגם הוא, כרבו הגדול, למד תורה בימי בחרותו במרכזי התורה שבאשכנז.⁵

כתב יד פאריס, כ"ח 166, נכתב בשנת שפ"ז, בידי 'הצעיר בנימין בן לא"א כמהר"ר אברהם מוטאל זלה"ה', הלא הוא החכם המלקט את הקובץ ההלכתי הגדול, המכיל אוסף עשיר של תורת ראשונים ואחרונים, הנודע בשם 'תומת ישרים' (וינציאה שפ"ב). גם בכתב היד שלפנינו ליקט בנימין מוטאל עניינים שונים, הנוגעים להלכות שחיטות, בדיקות וטריפות, וערכם יחד כמין פירוש סביב הרמב"ם להלכות הללו. בסוף הפירוש המלוקט קבע מוטאל את חיבורו הקצר של משה פולר. חיבורים מלוקטים בענייני שחיטות ובדיקות נפוצים היו מאוד בין חכמי תימן לדורותיהם, כידוע, והם העתיקו גם פירוש מלוקט זה, יחד עם חיבורו הקצר של משה פולר אשר בסופו (ואצלם בשיבושי קריאה מפליגים; בכתב יד תימני אחד הוא נקרא: משה 'פלייראל'). על פי כרטסת המכון לתצלומי כתבי היד העבריים, מצאתי שני כתבי יד תימניים מעין אלו: אוניברסיטת בר-אילן, 235 (מס' הסרט במכון: 36593); ניו יורק, ביהמ"ל, Rab. 589 (ס' 39280). שני כתבי יד תימניים נוספים מטיפוס זה נזכרו ברשימת כתבי היד התימניים הנמצאים במכון בן-צבי.⁶ והנה, עיון מעמיק יותר בלקט פירושים זה, שבסופו נקבע חיבורו הקצר של משה פולר, מעלה נתונים חדשים בעלי עניין לנושא שלנו. בין המקורות הרבים ששימשו את מוטאל בבניין הלקט, ולצד ספרים מופרים כמו הטור, הכלבו, העיטור ועוד, הביא המלקט חומר מרובה למדי מתוך פירוש מסכת חולין מאת הרב דוסא: 'נר ישראל'. י' טובי העלה אפשרות שהוא זהה לרבי 'דוסא' בנו הנודע של רב סעדיה גאון.⁷ אולם, עיון בכתבי יד

3 ציון, שם, עמ' 360–361.

4 ראה מאמרי: 'הרב ישעיה די טראני הזקן וקשריו עם ביזנטיון וארץ ישראל', שלם, ד (תשמ"ד), עמ' 414. ומן המקור שלפנינו ראייה מוחלטת – אם עדיין נחוצה לכך ראייה כלל – לזיהוי של רבי ישעיה ב"ר עמנואל הנזכר אצל נתן קלקיש, בספרו 'אבן ספיר', עם הרב ישעיה די טראני הידוע, בעל ספר המכריע, כמו שכתבתי במאמרי, שם. ובטלו דבריו של ש' חסידה, שערער על זיהוי זה מסברא וללא כל בסיס, בדברים שכתב במהדורתו לספר שבלי הלקט לרבינו צדקיה ב"ר אברהם הרופא, ירושלים תשמ"ח, עמ' 70, הערה 36. בדרך מקרה מתייחס חסידה בהשגתו אל קטע זה עצמו, מתוך ספרו של קלקיש שצינתיו כאן, וכופר בזהותו של הרב ישעיה ב"ר עמנואל הנזכר בו עם הרב ישעיה די טראני הידוע. אולם העובדה שהתלמיד 'שבתי' נזכר בהקשר לשני האיש, מוכיחה היטב במי המדובר. והחומר המועט שהביא ביחס לחכם 'הלא-נודע' ישעיהו ב"ר עמנואל, מתייחס אף הוא לרב ישעיה די טראני הנודע. לביטול דבריו של חסידה מצד אחר, ולטעות הבסיסית שהביאתו לכך, ראה: ש"ז הבלין, 'ספרים ומחקרים חדשים', עלי-ספר, טו (תשמ"ט), עמ' 157–158.

5 הרב שבתי, שהרי"ז מזכירו, הוא כמוכח מאליו שבתי אחר, שאף הוא ידוע לנו, ככל הנראה, גם ממקור אחר. ראה החיבור האיטלקי הקדום, גם הוא בענייני שחיטות ובדיקות, שהדפיס ש' אסף, 'מתורתן של חכמי איטליה הראשונים', סיני, לד (תשכ"ד), עמ' טו-מ.

6 י' טובי, כתבי היד התימניים במכון בן-צבי, ירושלים תשמ"ב, מס' 121, 379.

7 שם, שם.

מקבילים אלה, מעלה שמדובר כאן ברב דוסא היווני, חכם ביזאנטי בן המחצית השנייה של המאה ה'י"ד, אשר למד בבתי מדרשם של חכמי האשכנזים והרב שר שלום מווינה בראשם, וביאוריו לפירוש רש"י לתורה מצויים בכתב יד.⁸ זהות המחבר עולה בבירור מתוך קטעי פירושו זה למסכת חולין – פירוש אבוד, שלא ידענו עליו עד כה מאומה, בעיקר על יסוד החומר המעניין על אודות האשכנזים וחכמיהם המשוקע בתוכו. יש עניין היסטורי רב בתיאור דמותו ופועלו של חכם ביזאנטי זה, אלא שאין הדבר מענייננו כאן. חשיבותו לנושא שלפנינו היא בכך, שעל פי מבנה מערכת ההעתקה והציטוט שבקבצים התימניים הללו – שאין כאן המקום להאריך בפרטיהם – יש להניח כמעט בוודאות כי הלכות בדיקות של הרב משה פלייר לוקטו גם הם מתוך ספר פירושו של רבי דוסא לחולין, ולא מתוך המקור עצמו. הווה אומר: רבי דוסא היווני, אשר למד בישיבות אשכנז במחצית השנייה של המאה ה'י"ד, ושמע תורה מפי ראשי חכמי התורה שישבו בה, הוא הוא אשר קלט ומסר את מסורת הבדיקות של משה פולר מפי רבותיו אלה ומתוך שמועתם, שהם ידעוה מכלי ראשון, בהיותם מרוחקים ממנה כדי מאה שנה בלבד. ומתוך ספרו האבוד נודע לנו ספרו של משה פולר – שהיה אבוד אף הוא.⁹

אגב דרכינו אוסיף כמה תוספות לנקודות שונות שבמאמר הנ"ל.

(א) בעמ' 359, הערה 40, העתקתי את הרשום במחברתי, שבאחד מספרי החיד"א נזכר, על פי כתב יד קדמון, שמו של רבי יעקב הכהן כאחד מרבותיו של הרב יהודה החסיד. מראה המקום לציון חשוב זה נשמט ממני, ואף על פי כן לא נמנעתי מלהזכירו, בתקווה ש'אפשר שימצא זאת אחר'. ותפילה עושה מחצה, שכן הראני ידידי פרופ' שניאור ליימן את מה שנאמר בספר ראשית חכמה, שער הענווה, פרק ג:

ושמעתי מעשה מהחסיד הר' יעקב אשכנזי ז"ל, שהיה חכם מופלא בחכמה, ורצה ללמד חכמתו לרבי יהודה החסיד, וקודם ניסוהו בענין הכעס, והיתה קבלה בידם שלא למסור החכמה אלא למי שינסוהו בכעס ולא יכעוס, וניסוהו, ו' פעמים סבל ובשביעית לא עמד וכו'.

אין זו המובאה המצוינת אצלי, אולם תוכנה מבטא מסורת דומה. ה'מעשה' מעניין גם לגבי תיאור דמותו של רבי יהודה החסיד. והעירני ידידי פרופ' משה אידל, שהסיפורים ההאגיוגרפיים – בפרט אלה העוסקים בחסידי אשכנז – הפזורים פה ושם בספר ראשית

8 כתב יד אוקספורד 203. קטעים אחדים מתוכו, שבהם הביא דוסא מדברי מהר"ש רבו, נדפסו על ידי ש' שפיצר, בתוך: הלכות ומנהגי מהר"ש, ירושלים תשל"ז, עמ' 180–189, על פי פרסומו הקודם של א' נויבאואר, בכתב העת ההולנדי (1882–1883) *Israelitische Letterbode*, VIII. וראה מה שכתב שפיצר במבואו שם, עמ' יז, הערה 25.

9 ראה מאמרי: 'על שלשה ספרים עבריים אבודים בימי הביניים', ספר היובל לכבוד פרופ' ש' ליברמן, הרצאות ביום עיון לכבודו מטעם האקדמיה הישראלית למדעים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 214–224.

חכמה, מקורם בספר דברי הימים האבוד.¹⁰ ספר זה הכיל אוטוביוגרפיה של רבי יצחק דמן עכו, וכן סיפורים האגיוגרפיים על אישי ישראל נכבדים, ובפרט על חוג חסידי אשכנז, שנאספו על ידי רבי יצחק דמן עכו במשך שנות חייו.

(ב) בעמ' 363 אספתי את החומר הידוע לי על הרב יצחק מרוסיה. יש להוסיף על כך את המובאות (המועטות) המצויות בכתב יד גאסטר 730 (לונדון Or. 9931, עמ' 121א, 123ב), על שם 'ר' יצחק פולער', אשר לדעתי הוא הוא 'ר' יצחק מרוסיה. בין כך ובין כך יכולים אנו ללמוד על קיומו של חכם ממוצא פולני בשם זה ולהוסיפו לרשימה שערכנו במאמר.

(ג) בעמ' 362, הערה 53, ציינתי לכתב יד של ספר אור זרוע, שבו הוזכרו אל נכון 'בני אוסטריגום' בניגוד לנוסח המשובש בדפוס: 'בני אדם טריגום', אלא שטעיתי לחשוב כי הכוונה היא לעיר אוסטראה שבפולין. ידידי מר יצחק יודלוב הפנה את תשומת לבי לכך שמדובר כאן בעיר אסטרגום שבהונגריה המערבית, שבה נמצאת הקהילה היהודית העתיקה ביותר הידועה לנו מן האזורים הללו, ושידיעות על יהודיה מצויות בידינו למן סוף המאה הי"א.

10 על ספר זה ראה: ע' גולדרייך, 'ספר "מאירת עינים" לר' יצחק דמן עכו', פרסומי המדרשה ללימודים מתקדמים, ירושלים תשמ"ד, עמ' תח-תט, הערות 10-11.